

Руслана ПОПП

СТУДЕНТСТВО ЛЬВОВА В 1944 – 1953 РОКАХ (ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті аналізується розвиток вищої освіти у Львові у період відновлення і утвердження в краї радянської влади, розкривається соціальний і національний склад студентів міста, ідеологічні і репресивні заходи впливу сталінського режиму на молодь, а також причини, форми і методи супротиву національно-свідомого студентства радянизаційним процесам у західноукраїнському регіоні.

Ключові слова: *Львів, студенти, студентство, вищі навчальні заклади, ідеологічне виховання, радянизація, підпільні групи.*

У перші повоєнні роки Львів і надалі залишався важливим адміністративним, господарським і освітньо-культурним центром західних областей України. Він був студентським містом, адже тут було зосереджено найбільше вищих навчальних закладів регіону. Студентство було активним суспільним чинником, сталінський тоталітарний режим вважав його основним джерелом поповнення нової радянської інтелігенції. В сучасних умовах вивчення історії студентства має велике значення для удосконалення підготовки нової генерації спеціалістів, раціонального розподілу інтелектуальних сил у соціально-економічній, науковій та культурній сферах життя суспільства.

У радянській історіографії про студентську молодь Львова згадували лише у контексті позитивних змін у культурно-освітній сфері регіону, який швидкими темпами радянizuвався [1]. Про труднощі, які доводилося долати під час “соціалістичних перетворень”, жорстокі репресії та ідеологічний тиск щодо студентства в умовах сталінщини не згадувалося.

Сучасні історики, відображаючи суперечливість та болісність процесу інтегрування західних областей України в радянську суспільно-політичну систему, більшу увагу звертають на участь студентів Львова в національно-визвольному русі в повоєнні роки [2]. Утім окремих праць, присвячених історії студентства Львова, немає.

Мета даного дослідження полягає у тому, щоб показати процес радянзації системи вищої освіти у Львові у перші повоєнні роки, а також характер соціальних і національних змін у середовищі студентства міста, методи ідеологічного і репресивного впливу сталінського тоталітарного режиму щодо молоді, опозиційну діяльність українських студентів проти радянзації і русифікації краю.

Після завершення німецької окупації Львова у місті на радянських засадах поновлювалися і відкривалися нові вищі навчальні заклади й технікуми. Восени 1944 р. розпочався навчальний рік у Львівському університеті, політехнічному, медичному, зооветеринарному, педагогічному, радянської торгівлі, вчительському інститутах, консерваторії [VIII, 55]. На базі лісотехнічного факультету політехнічного інституту було створено Львівський державний лісотехнічний інститут. У 1945 р. з Харкова до Львова були переведені поліграфічний і технологічний інститути (останній у 1950 р. об'єднаний з політехнічним). Тоді ж відкрито інститут кооперативної торгівлі (який у 1948 р. об'єднали з інститутом радянської торгівлі) [6, 123]. У 1946 р. відкрито інститут ужиткового й декоративного мистецтва та інститут фізичної культури. На базі агрономічного та сільськогосподарського факультетів Львівської політехніки у 1947 р. засновано сільськогосподарський інститут. У 1952 р. у Львові діяло 13 вищих навчальних закладів і 30 технікумів [XII, 37]. Збільшення кількості вищих навчальних закладів спричинило проблеми з їх комплектуванням. У 1944/45 навчальному році план набору у вищі школи Львова становив 2 300 осіб, але набрали лише 2 200, в тому числі з Львівської області – 1 135 осіб, Волинської, Рівненської, Дрогобицької, Чернівецької, Станіславської, Тернопільської – 120 осіб, із східних областей України – 945 [I, 143]. Причиною недобору була мала кількість випускників середніх шкіл, адже під час

окупації майже всі середні школи були закриті і молодь мала б – 7 річну освіту. Незважаючи на це, в 1945/46 навчальному році планувалося в усі вищі навчальні заклади Львова набрати вже 3 200 осіб. Щоб підготувати абітурієнтів при них створювалися заочні та вечірні відділення, організовувалися підготовчі курси [II, 125]. Кількість студентів у перші роки після війни постійно змінювалася. Демобілізовані червоноармійці зараховувалися на навчання протягом усього навчального року. Понад 42% вступників мали значну перерву у навчанні.

Радянська влада, постійно декларуючи ліквідацію соціальних обмежень щодо студентства, на практиці не дотримувалася цього. При комплектуванні студентів у вищих навчальних закладах Львова використовувався класовий принцип: переваги надавалися робітникам, селянам та їхнім дітям. У Львівському медичному інституті у 1949 р. навчалось 68% дітей робітників і колгоспників. У торгово-економічному інституті цей показник сягав 80%. У 1952 – 1953 н.р. діти робітників і колгоспників уже становили 75% всіх студентів у вищих навчальних закладах Львова [Стеблій Ф., 94].

Щоб допомогти вихідцям із сімей з низьким достатком, державні органи вживали заходів для поліпшення матеріальних умов життя й побуту студентства, забезпечуючи його гуртожитками та стипендіями.

За порівняно короткий проміжок часу було різко збільшено число студентів, про що свідчать дані таблиці [VIII, 56].

Таблиця 1

Кількість студентів	1946 р.	1950 р.
Денна форма навчання	10 584	15 615
Вечірня форма навчання	61	315
Заочна форма навчання	1 925	3 881
Усього	12 570	19 811

Вищі навчальні заклади Львова готували спеціалістів для багатьох галузей промисловості, сільського господарства, науки, культури. На початку 50-х років можна було здобути фах із 146 спеціальностей [XII, 37].

Разом із тим, відбувалися зміни у національному складі студентства. Певне уявлення про це дають такі цифри: у 1945 р. з 7 930 студентів дванадцяти вищих навчальних закладів Львова українців було 4 251, росіян – 2 229, поляків 727, євреїв – 402, представників інших національностей – 204 [IV, 143 – 146]. У 1948 р. національний склад студентства Львова був уже таким: з 13 573 студентів українців було 9 715, росіян – 3 335, поляків – 242, представників інших національностей – 291 [VII, 255]. У 1950 р. серед студентів львівських вищих навчальних закладів було 69,4% українців, 20,5% росіян, 6,1% євреїв, 1,6% поляків, 1,4% білорусів і 1% інших національностей [3, 60].

Основні тенденції у зміні національного складу студентства Львова можна простежити на прикладі медичного інституту. Це переконливо ілюструє таблиця 2 [XIII, 13].

Таблиця 2

Роки	Національний склад студентів (%)				
	Українці	Росіяни	Поляки	Євреї	Інші національності
До 1939	12	–	75	13	–
1939/40	23	4	36	36	1
1940/41	32	7	22	38	1
1944/45	49,7	13,3	28,1	5,7	3,2
1945/46	59,6	17,8	12,5	7,8	2,3
1946/47	67,3	19,8	2,1	8,3	2,5

Отже, у повоєнні роки у складі студентства переважали українці. Разом із тим, збільшувалась чисельність росіян та євреїв. Також були білоруси, болгары, румуни, греки, корейці, китайці, вихідці із закарпатських, середньоазійських, прибалтійських республік. У торгово-економічному інституті, наприклад, навчалась молодь 42 національностей, а в політехнічному – 22 [Стеблій Ф., 95].

При цьому уродженців західних областей України серед студентів Львова було мало. У 1946 р. вони становили лише 37%, у 1949/ 1950 н. р. з 15 тис. студентів місцевих було 39%, а в

технікумах 29% [7, 652]. Це було пов'язано з тим, що органи держбезпеки стежили за контингентом вступників, виявляли “класово ворожі” елементи, що, як правило, були дітьми заможних селян і священників, або ж із родин, запідозрених у зв'язках з оунівським підпіллям [IX, 33 – 35].

Під страхом репресій, виключень із навчальних закладів дехто зі студентів відмовлявся від своїх родичів. Певним порятунком був вступ до комсомолу. Студентка хіміко-технологічного факультету написала листа партійному керівництву політехнічного інституту: “Мені дуже боляче й соромно за власного батька, його ганьба дуже близько торкнулася мене. І хоча мій тато отримав покарання, ганьба лежала й лежить на мені. Зараз я студентка радянського вузу і готуюся стати радянським інженером. Щоб ним стати, я хочу іти разом з передовою молоддю нашої країни, хочу стати членом ВЛКСМ” [VI, 103].

Така ситуація непокоїла навіть лояльно налаштованих щодо радянської влади представників західноукраїнської інтелігенції. Наприклад, письменник Ярослав Галан вказував на шкідливість штучного обмеження доступу місцевої молоді у вищі заклади освіти. Ця проблема була визнана партійним керівництвом міста. Секретар Львівського обкому КП(б)У Зленко на пленумі обкому 10 жовтня 1949 року відзначав, що “зовсім незадовільно організована підготовка спеціалістів з місцевого населення [...]. Особливо мало навчається місцевої молоді в держуніверситеті, в торговельно-економічному і фізкультурному інститутах; в шляхомеханічному, легкої промисловості, в гірничо-паливному, харчовій промисловості та залізничному технікумах” [6, 625]. Проте в умовах тоталітарного режиму реальних підстав для збільшення частки місцевої молоді серед абітурієнтів і студентів Львова не було.

Діяльність вищих навчальних закладів у досліджуваній період була спрямована не тільки на розвиток освіти і науки у регіоні, але також на здійснення радянських заходів у молодіжному середовищі. У кожному вищому навчальному закладі Львова кафедрами марксизму-ленінізму відводилася пріоритетна роль, створювалися партійні й комсомольські організації. Ідейно-політичне завоювання молоді здійснювалося

за допомогою лекцій, політінформацій, семінарів. Пропаганда марксистської теорії насаджувалася і через літературу, мистецтво, кіно. У період кампанії боротьби з “історичною школою М.Грушевського та його учнями”, згідно з ухвалою Ради університету від 14 жовтня 1947 р., на I – II курсах усіх факультетів були проведені теоретичні співбесіди на тему “Ворожі антинаукові теорії Грушевського та його школи”. У науковій бібліотеці університету вилучили з відкритого користування наукові та публіцистичні праці М.Грушевського і його учнів, сховавши їх у спецфондах [I, 7].

Звільняли з роботи та заарештовували викладачів старої школи, які, вважала влада, своїми переконаннями перешкоджали вихованню студентів. Від вересня 1947 р. до квітня 1949 р. було звільнено як політично неблагонадійних 37 професорів, доцентів, старших викладачів та асистентів університету [7, 270].

Сталінський тоталітарний режим застосовував до молоді і репресивні заходи. У 1944/45 роках українських студентів заарештовували переважно за звинуваченнями у колабораціонізмі з нацистами й перебуванні на окупованій території. В наступні роки репресовували, як правило, “за антирадянську діяльність”. За період від січня 1945 р. до березня 1946 р. за таким звинуваченням було заарештовано 1477 молодих львів’ян, серед яких 97 – студенти [V, 203].

Політичні переслідування студентів особливо посилюються влітку 1947 року. Приводом до розгортання репресивних заходів у навчальних закладах Львова й області стало виявлення наприкінці травня 1947 року органами МДБ кількох молодіжних організацій, пов’язаних із підпіллям ОУН [XI, 32]. Як підкреслював у доповідній записці першому секретареві ЦК КП(б)У Л.Кагановичу секретар Львівського обкому І.Грушецький, ОУН помітно активізувала ідеологічну роботу серед української молоді. Це спонукало місцеву владу “провести ряд заходів, спрямованих на викриття оунівських агентів, що проникли до шкіл та інститутів, а також на посилення виховної роботи серед молоді, особливо в учбових закладах”. Було проведено відповідну роботу з ректорами, секретарями партійних і комсомольських організацій вищих навчальних закладів і вжито репресивних заходів для “очищення складу

студентів від українсько-німецької агентури, розкриття та ліквідації вже створених молодіжних груп і організацій”. Найбільш засміченими виявилися медичний, політехнічний інститути та держуніверситет” [Ситар І., 170].

Після вбивства у Львові в жовтні 1949 р. Ярослава Галана до міста прибув М.Хрущов, і виступив перед партійно-радянським активом. У своїй промові “Про недоліки партійно-політичної та ідейно-виховної роботи серед студентів міста Львова” він наголошував: “Головним недоліком у роботі партійних організацій учбових закладів є те, що вони не ведуть бойової наступальної, глибокої і цілеспрямованої політичної роботи серед студентів і учнівської молоді, скерованої на рішуче викриття ворожої ідеології, в першу чергу ідеології українського буржуазного націоналізму” [VI, 124].

Після цього почалися масові чистки серед студентів, викладачів вищих навчальних закладів Львова, а також в інших науково-освітніх, мистецьких закладах, установах, підприємствах міста. У 1949 р. у вищих навчальних закладах і технікумах Львова було заарештовано 103 особи, переважно студенти. У сільськогосподарському інституті були виключені студенти: Боженко “як товариш Лукашевича, вбивці Ярослава Галана”, Рачковський за “приховання соціального походження, з сім’ї священиків”. Подібні звинувачення були застосовані Петелька, Браславського, Чемеринського та інших. З політехнічного інституту було виключено 11 студентів, в університеті було заарештовано 6 викладачів і 7 студентів [X, 103]. У вересні 1949 р. були відраховані з числа студентів історичного факультету Р.Гладкий (II курс), З.Матисякевич (III курс) та Р.Підгірський (IV курс). Їхня провина полягала в тому, що, мандруючи під час канікул карпатськими селами, вони записували народні пісні, в тому числі повстанські, і мали при собі карту Галичини, укладену “буржуазним націоналістом” В.Кубійовичем [4, XV].

Ідеологічні, релігійні, мовні заборони, насаджувані сталінським тоталітарним режимом, як правило, мали зовнішній ефект. У 1950 р. частка комсомольців серед місцевої молоді була заледве 5 – 7% [5, 447]. Протидія радянізаційним процесам мала як індивідуальні, так і організовані прояви серед студентів міста.

Найбільш дійовим об'єднанням студентів повоєнного Львова була “Організація боротьби за волю України” (ОБЗВУ). Вона діяла в 1946 – 1947 рр., налічувала 26 осіб. Від травня 1947 по травень 1952 р. серед студентів вищих навчальних закладів Львова активну антирадянську діяльність проводила організація “Пробоем”. Ініціатором її створення був студент факультету іноземних мов Львівського державного університету ім. І.Франка Богдан Христич, який ще зі шкільних років підтримував зв'язок з оунівським підпіллям [Генега Р., 200].

У Львівському політехнічному інституті діяла підпільна організація “Загін юних повстанців” на чолі із студентом політехнічного інституту Андрієм Кушиною (“Тигр”). Її діяльність була перервана арештами. Військовий трибунал МДБ Львівської області, який засідав 23 – 25 червня 1952 р., засудив учасників організації на 25 років виправно-трудоих таборів [Генега Р., 202].

У Львові діяли й інші підпільні студентські групи: “Сонце” (1950), “Молодіжний веселий гурток” (1949 – 1953), “Кров України” (1949 – 1951). Учасниками цих організацій в основному були студенти львівських вищих навчальних закладів, хоча траплялися також львівські школярі. Кількість учасників підпільних груп коливалася від 5 до 30 осіб. Найактивнішими в організаційному відношенні були студенти університету, політехнічного, торгово-економічного та сільськогосподарського інститутів. Керували цими організаціями харизматичні студентські лідери, відмінники навчання. Однак бували й винятки – університетська організація “Пробоем” не мала чітко вираженого лідера. Її роботу спрямовувало так зване керівне ядро, до складу якого входили практично всі учасники [Генега Р., 202]. Основним завданням цих груп було розповсюдження антирадянської літератури й листівок у Львові та області, антирадянська агітація, широко використовували і надсилання в урядові установи анонімних листів антирадянського спрямування.

Отже, збільшення числа молоді у вищих навчальних закладах Львова було зумовлено не тільки перспективами соціально-економічного розвитку західних областей України, але й потребами формування нової радянської інтелігенції. За

соціалістичним походженням студенти мали бути з робітників, селян, трудової інтелігенції. Переважання українців серед студентів Львова не означало збільшення через політичні мотиви частки місцевої молоді. Заходи ідеологічного тиску, фізичного терору викликали як індивідуальні, так і групові форми протесту у молодіжному середовищі. Студентський рух опору став важливою складовою загальнонаціональної визвольної боротьби, яка розгорнулася в західних областях України в другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття.

Перспективним у висвітленні даної тематики є дослідження соціально-побутових умов навчання і проживання студентів.

I. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2814.

II. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 33.

III. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 112.

IV. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 113.

V. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 176.

VI. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 250.

VII. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 528.

VIII. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 1. – Спр. 577.

IX. ДАЛО Ф. ПЗ. – Оп. 2. – Спр. 171.

X. ДАЛО Ф. ПЗ. – Оп. 3. – Спр. 250.

XI. ДАЛО. – Ф. ПЗ. – Оп. 3. – Спр. 262.

XII. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 489.

XIII. ДАЛО. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Спр. 34.

1. Див.: Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939 – 1958 рр.) – Львів: Вища школа, 1975. – 239 с.; Стеблій Ф. Розвиток вищої школи в західних областях УРСР в 1944 – 1960 рр. / З історії Української РСР. – Вип. 8. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 83 – 112.

2. Див.: Генега Р. Львівські студентські організації початку 50-х років ХХ ст. у національно-визвольному русі // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23 – 24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 200 – 204; Генега Р. Студентський рух опору у Львові (1944 – 1953) // Вісник Львівського національного університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. –

Ч. 2. – С. 205 – 223; Сворака С.Д. Молодь в авангарді національно-визвольної війни в західному регіоні України (1944 – 1953) // *Визвольний шлях* (Київ). – 1998. – Кн. 9 (606). – С. 1025 – 1152; Сворака С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944-1964 рр.). – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 235 с.; Ситар І. До питання про політичні репресії у Львівському університеті в добу сталінізму: причини, етапи, наслідки // *Українські варіанти*. – 1999. – № 1 – 2. – С. 101 – 108; Трофимович В. Підпільні студентські організації і групи Львова в 40 – 50-х роках ХХ ст. // *Львів: історія, населення, культура. Тези доповідей та повідомлень українсько-польської наукової конференції*. Львів, 18 – 20 травня 1994 р. – Львів, 1994. – С. 49 – 51.

3. Гарань О.В. Проблеми формування національних кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40-х – 50-х роках // *Український історичний журнал*. – 1989. – № 10. – С. 55 – 65.

4. Історичний факультет Львівського національного університету імені І.Франка (1940 – 2000). Ювілейна книга. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2000. – XVIII, 293 с.

5. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / Ред. кол. Ю.Ю.Сливка (відп. ред.) та ін. – Том I – 1939 – 1953. – К.: Наукова думка, 1995. – 750 с.

6. Курносів Ю.О., Борець А. Т. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. – К.: Наукова думка, 1964. – 336 с.

7. Чорній В.П. Заснування та перший період діяльності кафедри історії слов'ян Львівського університету ім. І.Франка (1945 – 1947) // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. – 1998. – Вип. 33. – С. 269 – 270.

Руслана Попп. Студенчество Львова в 1944 – 1953 годах (историко-социологический аспект). В статье анализируется развитие высшего образования во Львове в период восстановления советской власти, раскрывается социальный и национальный состав студентов города, идеологические и репрессивные меры воздействия на молодёжь сталинского режима, а также причины, формы и методы борьбы студенчества с советизацией западноукраинского региона.

Ключевые слова: Львов, студенты, студенчество, высшие учебные заведения, идеологическое воспитание, советизация, подпольные группы.

Ruslana Popp. Lviv Students at the 1944 – 1953ths (Historical and Sociological Aspect). In the article is analyzed the development of higher education in Lviv, the social and national composition of the city's students is stated, the ideological and repressive measures of the influence on the youth in the times of the Stalin regime as well as the forms of the resistance of the class-conscious students, the process of Sovietization in Western Ukraine have been described.

Key words: Lviv, students, higher educational establishments, ideological education, sovietization.